

KİTABXANALARIN CƏMIYYƏTDƏ ROLU VƏ ELEKTRON KİTABXANALARIN FORMALAŞMASI

Açar sözlər: informasiya, avtomatlaşdırılma, informasiya daşıyıcıları, bibliografik məlumat, elektron kitabxanalar

Ключевые слова: Информация, автоматизированная, информационные носители, библиографическая информация, электронная библиотека

Key words: information, automatized, information carriers, bibliographic information, electronic library

Bəşəriyyət tarixində kitabxanalar ən böyük informasiya mənbəyi olub, uzun əsrlər boyu müxtəlif tarixi şəraitlərdə və cəmiyyətlərdə fəaliyyət göstərmiş cəmiyyətin tərəqqisinə xidmət etmişlər. Kitabxanalar bütün dövrlərdə öz hamisi olan cəmiyyətə xidmət etmiş, onun informasiya tələbatını ödəmiş, sosial sifarişini yerinə yetirmişdir. Sivilizasiyanın başlanğıcından zəmanəmizə qədər olan dövrdə kitabxana tarixinə nəzər saldıqda həm qədim dünya kitabxanalarının, həm də inkişaf etmiş müasir kitabxanaların fəaliyyətində üç mühüm amil diqqəti cəlb edir:

1. Kitabxana elmi sərvətləri toplayıb onları insanların istifadəsinə verməklə elmi, mədəniyyəti, iqtisadiyyatı, texniki biliklərin, elmi kəşflərin öyrənilməsi və tətbiqi üçün şərait yaradır, beləliklə də, elmi–texniki tərəqqiyə, elmi nəzəriyyələrin, kəşflərin istehsalata tətbiqi prosesinə kömək göstərir. Elmlə istehsalat, tədqiqlə tətbiq arasında vasitə kimi çıxış edir.

2. Kitabxanalar həm də bəşəri sərvətləri qoruyub, saxlayıb, nəsildən–nəslə çatdırırlar. Mübaliğəsiz demək lazımdır ki, kitabxanalar olmasaydı bəşəriyyətin yaratdığı elmi, mədəni, fəlsəfi,

ədəbi-bədii sərvətlərin ən güclü informasiya daşıyıcıları sayılan kitabları qorumaq və zəmanəmizə gətirib çıxarmaq mümkün olmazdı. Kitablardan olmasaydı mədəni inkişaf, tərəqqi baş verməzdi, cəmiyyət yerində sayardı, öyrənilmiş, ümumiləşdirilmiş, sistemləşdirilmiş insan fəaliyyətinin nəticəsi olan bilikləri və kəşfləri yenidən kəşf etmək lazım gələrdi

3. Kitabxana elm, mədəniyyət, incəsənət və təhsil kimi mənəvi sərvətlərə dair çap əsərlərinin, məlumatın, biliyin yayılmasında fəal iştirak etməklə, tərbiyə prosesinə, bəşəri-əxlaqi biliklərə yiyələnmə prosesinə, cəmiyyətin inkişafına yardımçı ola biləcək intellektual səviyyəli insan yetişdirilməsi prosesinə xidmət göstərir .

Kitabxanalar öz fəaliyyətində bir-biri ilə bağlı aşağıdakı 3 vəzifəni yerinə yetirirlər:

1. İnformasiya daşıyıcılarını əldə etmək;
2. Kitabxana fondlarını yaratmaq və qaydaya salmaq ;
3. Kitabxanada toplanmış informasiya daşıyıcılarından istifadəni təşkil etmək;

Bu üç vəzifəni yerinə yetirmədən kitabxananı bəşəriyyətin inkişafına xidmət edən müəssisəyə çevirmək, elmi biliklərin toplandığı mərkəz və tərbiyə məktəbi səviyyəsinə yüksəltmək mümkün olmazdı.

XIX-XX əsrlərdə kitabxanalar daha böyük inkişaf yolu keçmiş, sivilizasiyalı cəmiyyətin əsas atributlarından birinə çevrilmişdir. Milli, ümumi, elmi, elmi-texniki, ümumaçıq xalq kitabxanalarının meydana gəlməsi və geniş informasiya fəaliyyəti göstərməsi cəmiyyətin mənəvi təminatı ilə yanaşı olaraq elmin, iqtisadiyyatın inkişafında da böyük rola malik olduğunu aşkara çıxarmışdır .

XX əsr bəşəriyyətin tarixinə atom, elmi – texniki tərəqqi, informasiya partlayışı, mədəniyyətin yüksək tərəqqi əsəri kimi daxil

olmuşdur. Bu böyük müvəffəqiyyətlərdə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması böyük rol oynamışdır ki, bu işdə kitabxanaların xidməti əvəzənilməzdir. İnformasiyalaşdırma sahəsində əldə edilən uğurlara, informasiyalaşmanın inkişaf dinamikasına əsaslanaraq dünyanın görkəmli alimləri XXI əsri informasiya və yaxud informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu əsri kimi qiymətləndirirlər. Müasir kitabxanalar elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərləri və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institut olmaqla, informasiyalaşmış vətəndaş cəmiyyətinin əsas göstəricisi olan qlobal informasiya mühitinin formalaşmasında, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsində, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafında, təhsil sisteminin səviyyəsinin təkmilləşməsində, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının genişlənməsi hesabına cəmiyyətin peşə və ümumi mədəniyyət səviyyəsinin artmasında aparıcı rol oynayır. Müasir kitabxanalar ən yeni kompüter – telekommunikasiya texnikası ilə təchiz olunmuş, kitabxana-informasiya texnologiyasının son nailiyyətləri tətbiq olunan, yüksək ixtisaslı mütəxəssis potensialına malik, müasir oxuculara coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq, sutkanın 24 saati müddətində on – line xidmət göstərən informasiya müəssisələridir. Müasir kitabxanalar internet kompüter şəbəkəsi ilə heç bir siyasi, dini, milli məhdudiyyətlər tanımayaraq, ölkənin coğrafi sərhədlərini aşaraq öz informasiya xidmətlərini oxuculara bilavasitə yaşadıkları və işlədikləri yerlərdə təqdim edərək, cəmiyyət üzvlərinin mənəvi aləminə, təfəkkür tərzinə, əxlaqına, psixologiyasına daha çox nüfuz etmək imkanına malikdir. İndi isə kitabxana işinə tətbiq olunan informasiya texnologiyalarının yaranması və inkişafına kitabxana işi sahəsindəki

əsaslı dönüşün və müasir inkişafın formalaşması tarixinə nəzər salaraq. 1950–ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konqres Kitabxanasının mütəxəssisləri informasiyanın “Maşınla oxunan kataloqlaşdırma” (Machine-readable Cataloging- MARC) proqramını işləyib hazırladı. Proqramın ilkin vəzifəsi Amerika kitabxanalarına daxil olan yeni ədəbiyyatın vahid qaydada kataloqlaşdırılmasının həyata keçirilməsini təmin etmək idi. Bunun üçün digər ölkələrin cari milli bibliografiya nəşrlərindən istifadə etmək zərurəti yarandı. MARC formatının hazırlanması və tətbiqi dünya kitabxanaçılıq sisteminin inkişafına böyük töhfə verdi. Tezliklə bibliografik informasiyanın mühafizə və mübadiləsi eləcə də bu işin canlandırılması üçün elektron hesablama maşınlarının (EHM-lərin) yeni imkanlarından istifadənin MARC formatı ilə təmin olunması ABŞ-ın və xarici ölkələrin digər kitabxanalarında istifadə edilməyə başladı. MARC formatı əsasən sənədlərin bibliografik təsvirinin maşınla oxuna bilən formada bir dəfə işlənməsini və bundan sonra həmin təsvirdən dəfələrlə istifadə edilməsini, bu təsvirlər əsasında isə maşınla oxunan kataloqların yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bu proqram yüzlərlə kitabxanaların eyni işi təkrar görməkdən azad etməklə böyük maddi vəsaitə və əmtəyə qənaət etməyə imkan verirdi. MARC proqramının əsasında bibliografik təsvir ünsürlərinin kodlaşdırılmasını əks etdirən xüsusi elektron format yaradıldı.

1968-ci ildə Konqres Kitabxanası MARC-II formatı (Machine readable Cataloging–MARC-II) haqqında kitab nəşr etdirdi. Onun hazırlanmasında iştirak edən İnformasiya Bürosunun əməkdaşları Konqres Kitabxanasında Kitabxana– bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması sahəsində mühüm işlər görə bilmişlər. 1971-ci ildə Konqres kitabxanasında MARC formatının inkişafı üzrə büro yaradıldı və MARC formatının strukturu rəsmi dövlət standartı kimi qəbul olundu. 1973-cü ildən bu günə qədər isə o,

bibliografik məlumatın təqdimatı və mübadiləsinin beynəlxalq standartı hesab edilir. Öz məzmunu baxımından MARC formatını sonralar daha da təkmilləşdirilmiş variantları müxtəlif kitabxanalarda tətbiq edilərkən oradakı bibliografik təsvirlərin fərdi xüsusiyyətlərinə həmin anda asanlıqla uyğunlaşdırıla bilirdi. ABŞ-ın qabaqcıl kitabxanalarında (Konqres Kitabxanası başda olmaqla) MARC proqramı çərçivəsində qazanılmış nailiyyətlər qısa müddətdə dünya kitabxanalarının diqqətini cəlb etdi. Ona görə də bir çox kitabxanalar həmin formatdan istifadə etmək hüququ alaraq onun əsasında öz formatlarını işləyib hazırladılar. Böyük Britaniyada UNIMARC, Kanadada KANMARC, Danimarkada DANMARC versiyaları belə meydana gəldi. 1970-ci illərdə MARC formatları arasındakı müxtəlifliyi aradan qaldırmaq məqsədilə vahid UNIMARC beynəlxalq baza formatının yaradılması qərara alınmışdır. Bu format əsasında bir MARC formatının digər formata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

1977-ci ildə Dünya Kitabxanaçılıq Assosiasiyası tərəfindən UNIMARC-dan istifadəni təmin etmək məqsədilə “UNIMARC kitabı” çap edilmişdir. 1978-ci ildə UNIMARC formatının tətbiqinə dair yeni kitabça çap olunmuşdur.

Format Universal xarakterə malik olaraq burada monoqrafik, seriyalı nəşrlərin, kartoqrafik materialların, not nəşrlərinin, audio-vizual materialların, qrafik materialların və digər sənədlərin nəşri qaydaları nəzərdə tutulur. Bibliografik yazıların təsviri beynəlxalq bibliografik təsvir qaydalarına əsaslanır. UNIMARC-da 3 rəqəmli təsvirlə ifadə olunan sahələr 9 blokda cəmləşmişdir. Həmin bloklar bibliografik məlumatlar ənənəvi kataloq yarisindəki sarksiyaya əsaslanır.

Avtomatlaşdırılmış Kitabxana–informasiya sistemlərinin (AKİS) yaradılması və inkişafı, kitabxana işi təcrübəsinə tətbiqi–AKİS-lərin yaradılmasının əsas məqsədi şəbəkə texnologiyası

əsasında coğrafi məsafədən asılı olmayaraq kitabxanalar arasında informasiya mübadiləsinə genişləndirmək və oxucu sorğularını operativ yerinə yetirməkdir.

Keçmiş Sovet kitabxana işi ABŞ və Qərbi Avropakitabxana işindən xeyli fərqlənirdi. Belə ki, XX əsrin 70-80 –ci illərdən etibarən ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində hazırlanmış vəbeynəlxalq bibliografik yazıların maşınla oxunan formatları (MARC formatları) əsasında işləyən AKİS-lər yüksək texniki göstəricili avadanlıqların və hazırlıqlı kadrların olmasını tələb edir. Ona görə də MDB-də hazırlanan AKİS-lər Qərb dövlətləri və ABŞ –da hazırlanan AKİS-lərdən xeyli geri qalır. Hazırda MDB məkanında, xüsusilə Rusiyada bu işlə əlaqədar fəaliyyət göstərən informasiya müəssisələri onların getdikcə daha da təkmilləşdirilməsinə çalışırlar.

AKİS –lərin quruluşuna gəldikdə isə onlar müxtəlif bloklara –avtomatlaşdırılmış işçi yerlərinə bölünürlər və bibliografik qeydlər həmin bloklarda müvafiq olaraq yerləşdirilir və kitabxana proseslərinin kompüterləşməsinə həyata keçirirlər. Kompüterləşdirmə, kataloqlaşdırma, kitab verilişi, oxucu, inzibatçı və s. kimi AIY-lərdə müvafiq bibliografik qeydlər əks olunur. (Bunlar İRBİS-64 AKİS-i nümunəsində göstərilir, lakin bunlar bütün AKİS-lər üçün xarakterikdir.)

AKİS-lər vasitəsilə kitabxanalarda uzun sürən və yorucu əl əməyininin məhsulu olan ənənəvi (kağız üzərində) kataloq və kartoçkalar elektron formaya keçirildi və ondan istifadə asanlaşdı (avtomatlaşdı), coğrafi uzaqlıq, siyasi sərhədlər kimi maneələr ardan qaldırıldı (on-line xidmət, elektron kataloqlar və elektron kitabxanalar yaradıldı. Beləliklə, yeni dövrdə informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin mühüm təzahür forması olan kitabxana – informasiya texnologiyalarının bir çox təbii vasitələri və istiqamətləri

vardır ki, bunları da qruplaşdıraraq aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

1. CD-ROM
2. Şəbəkə texnologiyaları
3. Elektron kataloq
4. Elektron kitabxana

Bunlardan da istifadə nəticəsində kompleks texnoloji proseslər həyata keçirilir və informasiya cəmiyyətinin tələbləri maksimum ödənilir. Beləliklə, informasiya texnologiyalarına ümumiləşmiş şəkildə belə tərif verilir: İnformasiya texnologiyaları – obyektin, prosesin və ya hadisənin (informasiya məhsulunun) vəziyyəti haqqında yeni informasiyaların alınması üçün məlumatın (ilkin informasiyanın) toplanması, emalı və mübadiləsində istifadə olunan metod və vasitələrin məcmusudur. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra kitabxana işi sahəsində dövlət siyasəti müəyyənləşdirildi və bu siyasətin qanuni əksi özünü 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən və 1999-cu ildə ulu öndər H. Əliyev tərəfindən imzalanan Azərbaycan Respublikasının “Kitabxana işi haqqında” qanunda tapdı. Həmin qanunda kitabxanalar elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərləri və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialına xidmət edən sosial institutlar kimi qiymətləndirilərək dünya

informasiya məkanındakı bütün yenilikləri, texnologiyaların ölkəmizdə kitabxana işinə tətbiqinə daha da geniş imkanlar açdı və onun gələcək imkanlarını müəyyənləşdirdi. Odur ki, respublikanın bir çox qabaqcıl kitabxanaları bütün kitabxana proseslərini kompüterləşdirmək üçün (kompleks kompüterləşdirmək üçün) çoxlu sayda AKİS-lərindən (avtomatlaşdırılmış kitabxana – informasiya sistemləri) bəhrələnərək onu tətbiq etməyə başladılar.

Ümumiyyətlə bu gün dünyada çoxsaylı AKİS-lər (VTLS, İRBİS, Millenium, Pollet, Alepli, Ruslan, OPAC Qlobal Biblioteka, LIBER və s.) vardır ki, onlardan aşağıdakı adları çəkilən VTLS (M.P.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası), Millenium (Azərbaycan Diplomatik Akademiyasının Kitabxanası), İRBİS (respublikanın çoxsaylı qabaqcıl kitabxanalarında) tətbiq olunur.

Azərbaycan informasiya məkanında həlledici rol oynayır, informasiyanın elektronlaşdırılması, operativləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasını həyata keçirirlər ki, bunlar da ölkəmizdə yeni dövrün qlobal tələblərinə cavab verən informasiya cəmiyyətinin yaradılmasının əsas atributlarından birinə çevrilmişlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu// Azərbaycan.-1999.-14 mart.
2. İsmayılov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000-ci illər): Monoqrafiya, BUN, 2000.-416s.
3. İsmayılov X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.-2009.-№1, s.6-14
4. Xələfov A.A. Azərbaycanda Kitabxana işinin tarixi: Dərslik:(III hissədə) h.2.- B.: BUN, 2007.-552 s.
5. Xələfov A.A. Azərbaycanda Kitabxana işinin tarixi: Dərslik: (III hissədə) h.3.-B.:2009.-185 s.
6. Xələfov A.A. Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası (1930-2000).-B.: BUN, 2001.-38 s.
7. Hacıyeva S. Respublika Elmi-Pedaqoji Kitabxanasının fondunun komplektləşdirilməsinin bəzi xüsusiyyətləri // Dil və ədəbiyyat seriyası.-1997.-s.120-121

Э. Гюляльев

РОЛЬ БИБЛИОТЕК В ОБЩЕСТВЕ И ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК

РЕЗЮМЕ

В статье говорят о роли библиотек в обществе, путь развития библиотек, библиотечных информационных систем и автоматизации библиотек.

E. Gulalyev

LIBRARY'S ROLE IN SOCIETY AND THE FORMATION ELECTRONIC LIBRARIES

SUMMARY

In Article talking about the role of libraries in society, the path of development of libraries, library information systems and library automation.